

№27 (2018) стор. 250-254

The National Academy of Fine Arts and Architecture

Ukrainian Academy of Fine Art. Research and Methodology Papers

ISSN 2411-3034

Website: <http://naoma-science.kiev.ua/>

УДК 658.512.2

ORCID 0000-0003-0007-0976

ORCID 0000-0002-3982-8580

DOI: <https://doi.org/10.33838/naoma.27.2018.250-254>

Микола Яковлев

доктор технічних наук, професор, перший віце-президент НАМУ
guchani@gmail.com

Олена Яремчук

кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри рисунка і живопису КНУБА
yalina68@gmail.com

КОМПОЗИЦІЙНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЛОЩИНИ АРКУША

Анотація. Зважаючи на зростання ролі науково обґрунтованих методик проектної практики в галузі графічного дизайну, у проведенні наукових досліджень, розробці навчальних посібників для майбутніх фахівців, у статті акцентовано увагу на важливості правильного використання термінологічних понять теорії композиції, а саме – категорій, властивостей, засобів.

Ключові слова: композиція, формотворення, шрифт, засоби організації, гармонія, цілісність.

КОМПОЗИЦИОННЫЕ ПРИНЦИПЫ ОРГАНИЗАЦИИ ПЛОСКОСТИ ЛИСТА.

Николай Яковлев, Алена Яремчук

Аннотация. Учитывая возрастающую роль научно обоснованных методик проектной практики в области графического дизайна, в проведении научных исследований, разработке учебных пособий по дизайну, ориентированных на подготовку будущих специалистов, в статье акцентируется внимание на важности правильного использования терминологических понятий теории композиции, а именно – категорий, свойств и средств.

Ключевые слова: композиция, формообразование, шрифт, способы организации, гармония, целостность.

COMPOSITIONAL PRINCIPLES OF THE ORGANIZATION OF THE SHEET PLANE.

Mykola Yakovlev, Olena Yaremchuk

Abstract. Considering the increasing role of science-based methodologies of graphic design practice in scientific research and development of educational guidebooks for future specialists, this article is focused on importance and consistency of correct usage of terminology of composition theory, namely categories, attributes, means. Recently, the need to provide an educational process with specialized educational literature arose because of the establishment of design programs in many academic institutions, in particular, graphic design departments. First of all, it concerns the theoretical bases of graphic design. As a result of aforementioned, we see the appearance of many editions on issues of the basics of composition and morphogenesis. However, the major part of them requires a serious revision of their target use in the educational process. It is a particular issue for interpretation of terms and concepts like “categories”, “patterns”, “attributes”, “means”, “approaches” which are extremely tangled

and not systemized in accordance with the professional direction.

This article makes a superficial analysis of sources on the basics of composition and morphogenesis, it establishes that the most problematic issue is that authors do not distinguish a planar composition as a separate type while considering characteristics of principles of morphogenesis.

The article emphasizes that in the graphic design actions are held in a two-dimensional space, however, despite the lack of third dimension, all principles of morphogenesis take the place in the organization of planar composition. At the same time, it is emphasized that each task of graphic design has certain differences in the quantitative use of the patterns of composition. The article gives an example of the definition of priority principle of formation of integral groups within the plane, as well as one of the possible algorithms for creating a figurative font composition.

Keywords: *composition, morphogenesis, type, means of organization, harmony, integrity.*

Постановка проблеми. Останнім часом у зв'язку з відкриттям у багатьох навчальних закладах «модних» сьогодні дизайнерських спеціальностей, зокрема відділень графічного дизайну, виникла потреба забезпечення навчального процесу не тільки кваліфікованими викладачами, а й навчально-методичною фаховою літературою. Насамперед це стосується теоретичних засад графічного дизайну. І як наслідок – з'явилося багато друкованих видань, присвячених питанням основ композиції та формотворення. При ознайомленні з більшістю з них створюється враження, що художньо-творча справа не така вже й складна: варто прочитати методичку з теорії композиції, сісти за комп'ютер і за допомогою спеціальних пакетів програм «створити» рекламний продукт. На жаль, у своїй більшості такі підручники чи посібники є компілятивними, написані часто поспіхом не фахівцями-практиками чи авторитетними вченими в галузі дизайну, а особами, залученими до викладання, які за профілем базової освіти не завжди причетні до художньо-творчого профілю. Навіть побіжне ознайомлення з низкою цих праць дозволяє дійти висновку, що питання структуризації таких аспектів композиції, як категорії, закономірності, властивості, засоби, прийоми, надзвичайно заплутані, не систематизовані щодо фахового спрямування рекомендованих методик. Подібна практика є досить поширеною. Отже, ситуація вимагає додатково ще раз загострити увагу на зазначеній проблематиці.

Аналіз досліджень і публікацій. Сучасний рівень підготовки фахівців, професійна практика дизайну потребують грамотного володіння методикою композиційного аналізу не тільки прототипів і аналогів на передпроектній стадії, а й для проведення композиційних пошуків щодо естетики

проектних зразків, для самооцінки та експертних процедур, а також професійної художньої критики у сфері дизайну. Ми не ставимо завдання детального аналізу такого роду навчальних посібників, варто зосередити увагу на загальних проблемах існуючої ситуації, а саме: які найсуттєвіші зв'язки існують між основними категоріями композиції, її закономірностями, засобами її організації та гармонізації; яке місце і значення ці та інші компоненти теорії композиції мають у художньо-творчих процесах; які формотворчі засади можна вважати загальними в будь-якій сфері діяльності, а які мають місце виключно в графічному дизайні.

Зауважимо, що здебільшого існуючі рекомендації запозичені з відомої книги-підручника В. Ф. Кринського, І. В. Ламцова і М. А. Туркуса «Елементи архітектурно-просторової композиції», яка вперше була надрукована в 1934 році і потім неодноразово перевидавалася. У ній синтезовано відомості з теорії композиції класиків А. Габричевського, М. Гіка, Ле Корбюзьє, О. Тица, Д. Хембиджа.

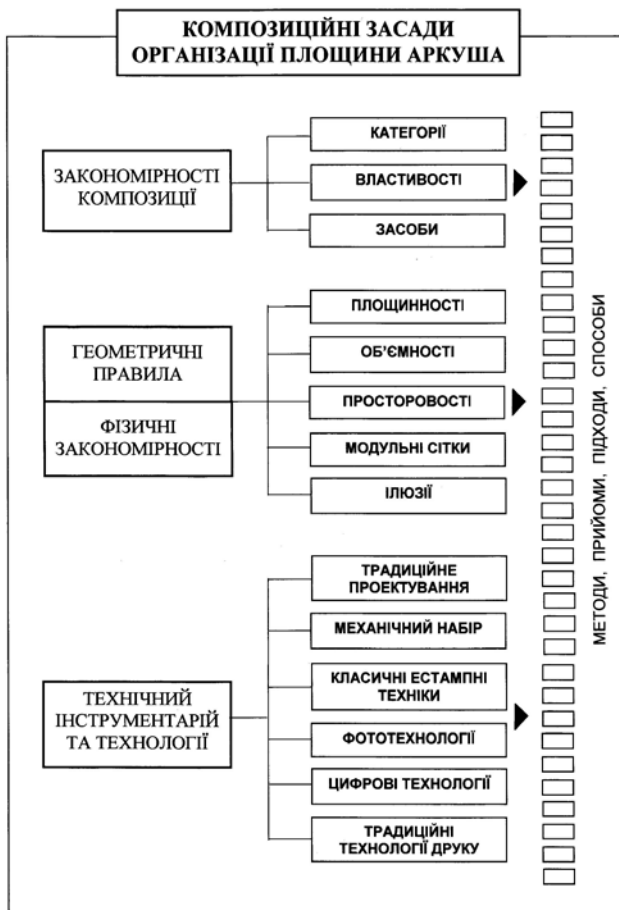
Переважає більшість згаданих джерел стосується архітектури, оскільки перші наукові трактати присвячені аналізу форми архітектурних споруд. Орієнтований на підготовку майбутніх зодчих, згадуваний підручник став своєрідним прототипом для інших художньо-творчих напрямів, на які було перенесено в чистому вигляді архітектурні формотворчі засади.

Один із відомих сучасних теоретиків композиції В. Медведєв, критично аналізуючи нинішній стан даної проблематики, справедливо пише, що про «це не варто було б і говорити, якби понятійно-термінологічні помилки авторів роботи не повторювалися б пізніше багатьма іншими, які пишуть про композицію в дизайні» (7).

Більш адресними щодо проблематики статті можна вважати роботи Р. Арнхейма, У. Боумена, М. Волкова, Н. Ганзена, О. Лаврентьєва, Г. Руубера, В. Фаворського, в яких надано пріоритетного значення площинним композиціям, символічним засобам аналізу їхніх естетичних властивостей, психологічним аспектам сприйняття візуальної статичної інформації на площині. Наприклад, М. Волков одним із перших дослідників композиції образотворчого мистецтва на пострадянському просторі встановив ієрархію композиційних завдань і факторів, описав площинні категорії композиції, її суттєві ознаки, сформулював найбільш загальні поняття простору, структури, конструкції (3).

М. Ростовцев, С. Ігнатов та Є. Широков визначили магістральний напрям композиційного аналізу площинної композиції. На жаль, обсяги статті не дозволяють розглянути роботи інших авторів, що стосуються основних питань нашої проблематики.

Зазначення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття.

Разом з тим, стан висвітлення питання композиції площини в наявних джерелах залишається багато де в чому не дослідженим.

Зокрема, у багатьох роботах досить спрощено подаються тлумачення таких понять, як простір (без визначення його вимірності), величина форми, положення форми в просторі, маса. Узагальнено описані такі важливі властивості об'єктів композиції, як фактура, тон, світлотінь. Чомусь нерідко відносинами названі закономірності, немає чітких визначень понять співмірності та супідрядності, масштабність іменується засобом, а не властивістю, площинні композиції ототожнюються з фронтальними, що є неправильним. Але найбільш проблематичним є те, що автори не виділяють композицію площини в окремий вид, а при характеристиках формотворчих засад використовують арсенал термінів і понять не площинної, а об'ємно-просторової композиції.

Новизна наукового дослідження. В статті вперше визначено пріоритети і роль формотворчих засад в організації цілісних угруповань в межах площини аркуша.

Методологічне або загальнонаукове значення авторських розробок. Основні положення і рекомендації, сформульовані в роботі, створюють умови для вирішення низки окремих теоретичних завдань графічного дизайну, впровадження їх у проектну практику і навчальний процес.

Виклад основного матеріалу. Проаналізуємо найбільш проблемні, на наш погляд, питання навчально-методичної літератури, яка рекомендована для студентів мистецьких навчальних закладів, зокрема відділень графічного дизайну. Досить авторитетним вважається один з найкращих підручників з теорії композиції Ю. С. Сомова «Композиція в техніці», розрахований на підготовку майбутніх дизайнерів промислових виробів і механізмів і який часто без спеціальних коментарів рекомендується для інших спеціальностей, де мають вирішуватись інші за специфікою навчальні завдання.

Класикою для дизайнерів-графіків стала монографія Е. Рудера «Типографіка», де надзвичайно професійно автор не тільки пояснює терміни, а й на прикладах вирішує типові справи. Але ця книга чомусь не набула поширеного використання в навчальному процесі.

Треба зауважити, що у будь-якій галузі наукового знання формується своя система категорій, складові якої перебувають у взаємозв'язку. Їхня кількість обумовлена структурою базових понять, що відображають сутність відповідної галузі науки. За таких обставин хороший підручник може виявитися малоефективним у навчальному процесі. І таких прикладів досить багато.

Повертаючись до проблеми, означеної у статті, треба зауважити, що найбільш поширеними недоліками багатьох методичних посібників є плутанина понять, наприклад таких, як пропорції і пропорційність, масштаб і масштабність, симетрія і симетричність, контраст і контрастність, статика і статичність тощо. Хоча, як відомо, перші з них означають засоби, другі – властивості композиції.

Серед традиційних засобів гармонізації зазвичай не називають композиційного прийому, і в структурі теорії він не знаходить належного місця. Гадаємо, що по суті свій він відноситься все ж до засобів композиції, хоча і займає серед них особливе місце. Прийом – це ідея композиції, яка послідовно розвивається відповідними композиційними засобами, той принцип, який лежить в основі гармонійного формотворення продукту дизайну, визначаючи стратегію творчого пошуку (Медведев 5).

Якщо описати загальний алгоритм послідовності дизайн-процесу створення оригіналів аркушевих графічних видань, можна сказати, що у відповідності з принциповими закономірностями, на основі використання своєрідних виразних композиційних засобів (форми і параметрів аркуша, лінії, тону, кольору), за допомогою засобів гармонізації (пропорцій, ритму і масштабу), шляхом застосування прийомів (контрасту і нюансу, асиметрії і симетрії, динаміки і статичності) досягається результат гармонізації площинної композиції – цілісність, стилістична переконливість, раціональна насиченість або простота, графічна пластичність, наявність фактурних, тонових або колористичних складових, наділених при цьому характерними елементами, зокрема вісью урівноваженості, візуальними орієнтирами, композиційним центром.

Аналіз проведеної нами роботи дозволяє, однак, припустити, що студенти, яких навчають композиції тільки на основі «універсальних» навчальних посібників, навряд чи зуміють зрозуміти і засвоїти

закономірності відносин композиційних категорій як взаємозалежних і взаємообумовлених елементів цілісної системи. У їхній свідомості може закріпитися ставлення до композиції як до чисто інтуїтивного процесу.

У загальному розумінні композиція в дизайні – це методична система гармонізації форми об'єкта розробки, що дозволяє реалізувати принцип органічності формування об'єкта як системи взаємопов'язаних елементів форми й змісту. Її мета полягає в досягненні цілісності (гармонійної організованості) форми та її виразності – образного відображення в естетично значущих ознаках утилітарно-технічного та соціально-культурного аспектів сутності об'єкта дизайну.

Графічний дизайн має свої специфічні особливості, а саме: увесь формотворчий процес відбувається у двовимірному просторі, тобто на площині. Незважаючи на відсутність третього виміру, всі формотворчі засади мають місце в організації площинної композиції. На думку О. Яремчук, формотворчі засади поєднують у собі насичений спектр понять – крім суто композиційних аспектів, до складу входять загальні історико-теоретичні та прикладні питання створення аркушевих оригіналів, формальні особливості шрифтових та символічних знаків, їхні технічні параметри та естетичні якості, геометричні та фізичні аспекти організації площини аркуша, психологічні закономірності сприйняття зорових образів, особливості проектних і видавничих технік і технологій (Яремчук).

Усі ці складові мають місце, але не обов'язково наявні водночас у дизайн-процесах, пов'язаних із проектуванням. Залежно від виду аркушевого шрифтового продукту, значущості, адресності і багатьох інших висхідних умов кожне завдання щодо створення дизайн-продукту має свій набір формотворчих засобів.

На підтвердження положень щодо системного підходу до проектування зразків графічного дизайну наведемо таблицю, в якій може міститися певний як достатній, так і повний арсенал засобів створення образно-шрифтової композиції, наприклад інформаційно-рекламного плаката (Яковлев, Яремчук).

Висновки. Встановлено і доведено факт існування прогалини в системі мистецької освіти

щодо однозначного тлумачення композиційних визначень, термінів і понять в різних видах художньо-творчої діяльності, що потребує додаткового дослідження їх.

Переважає більшість підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій з вивчення основних закономірностей композиції в графічному дизайні побудовані за традиційними виданнями, розрахованими на підготовку спеціалістів архітектурного профілю, де головну увагу приділено об'ємно-просторовим засобам формотворчого процесу.

Значна частина сучасних методичних матеріалів мають такі недоліки, як плутанина у формулюванні принципів, якостей або властивостей композиції, засобів, методів, прийомів, підходів і т. д.

Отже, в даній публікації зосереджено увагу на зазначених проблемних питаннях, розглянуто як стратегічні, так і тактичні методи їхнього розв'язання. Крім того, увазі читача представлений один з можливих алгоритмів вирішення типового завдання з розробки проектного зразка графічного дизайну.

Перспектива подальших досліджень. Проведені в цій публікації авторські дослідження можуть бути використані як для вирішення художньо-творчих завдань у практиці графічного дизайну, так і для проведення подальших наукових досліджень. Крім того, запропоновані методики можуть знайти реалізацію в навчальному процесі.

Цитовані праці

- Волков, Н. Н. «О понятии композиции». *Проблемы композиции*. Москва: Изобразительное искусство, 2000. 7–31. Печать.
- Кринский, В. Ф. *Элементы архитектурно-пространственной композиции*. Москва: Стройиздат, 1968. Печать.
- Медведев, В. Ю. *О системе категорий композиции в дизайне*. СПб.: СПбГУТД, 2009. Печать.
- Рудер, Э. *Типографика*. Москва: Книга, 1982. Печать.
- Сомов, Ю. С. *Композиция в технике*. 3-е изд. Москва: Машиностроение, 1987. Печать.
- Яковлев, Микола. *Композиція + геометрія*. Київ: Каравела, 2007. Друк.
- Яремчук, Олена. *Композиційні засади дизайну аркушевих шрифтових видань*. Дис. Харк. держ. акад. дизайну і мистец. 2012. Харків: [Б. в.]. Друк.

References

- Volkov, N. N. «O ponyatii kompozitsii». *Problemyi kompozitsii*. Moskva: Izobrazitelnoe iskusstvo, 2000. 7–31. Pechat
- Krinskiy, V. F. *Elementyi arhitekturno-prostranstvennoy kompozitsii*. Moskva: Stroyizdat, 1968. Pechat.
- Medvedev, V. Yu. *O sisteme kategoriy kompozitsii v dizayne*. SPb.: SPGUTD, 2009. Pechat.
- Ruder, E. *Tipografika*. Moskva: Kniga, 1982. Pechat.
- Somov, Yu. S. *Kompozitsiya v tehnikе*. 3-e izd. Moskva: Mashinostroenie, 1987. Pechat.
- Yakovlyev, My'kola. *Kompozy'ciya + geometriya*. Ky'yiv: Karavela, 2007. Druk.
- Yaremchuk, Olena. *Kompozy'cijni zasady` dy`zajnu arkushevy`x shry`ftovy`x vy`dan`Dy`s*. Xark. derzh. akad. dy`zajnu i my`stecz. 2012. Xarkiv: [B. v.]. Druk.

Подано до редакції 25.12.2018